

Muzsikás: a népzene és Bartók. Beszélgetés Sipos Mihállyal és Hamar Dániellel

ABKAROVITS ENDRE (Eger)

Világszerte legismertebb népzenei együttesünk a Muzsikás. A zenekar három alapítója, Sipos Mihály, Hamar Dániel és ifj. Csoóri Sándor közül az első kettő a mai napig tagja az együttesnek. Velük készült az alábbi két külön beszélgetés. Több mint három évtizedes tevékenységük számbavétele egyetlen írásban nem egyszerű feladat. Mivel Hamar Dániellel korábban egy hosszabb beszélgetés során már áttekintettük pályafutásuk fontosabb állomásait (*Táncvárosi portrék*, Hagyományok Háza, Budapest, 2003), ezért az itt következő interjúknak nem volt célja, hogy mindezekre újra kitérjünk. Sipos Mihály esetében, aki nagyon ritkán nyilatkozik, azt szerettem volna elsősorban megtudni, hogy ő hogyan emlékszik vissza az együttes indulására, s milyen területeken érzi, hogy maradandót alkotott az együttes. A Hamar Dániellel folytatott beszélgetésünk egyik fő témája az volt, hogy miképp próbálják a komolyzene és népzene közé mesterségesen emelt válaszfalat bontani azáltal, hogy neves klasszikus zenészekkel együtt lépnek fel a világ legjelentősebb komolyzenei hangversenytermeiben.

* * *

Mivel Téged eddig nem hallottalak nyilatkozni, érdekelne, hogy milyen családi háttér, élmények, tanulmányok vezettek el a népzeneléshez. Tudom, hogy az MTA Pszichológiai Intézetében dolgozol matematikusként, így az is érdekelne, mi a feladata egy matematikusnak a pszichológusok között. A matematika egzakt tudomány, a zene viszont elsősorban az érzelmekről szól, tehát látszólag a két dolog kétféle alkati beállítottságot igényel.

Sipos Mihály: Mindannyian gyönyörködtünk már abban, amikor valaki vidáman, szépen tette a dolgát, szépen énekelt, főzött, vagy éppen az utcát söpörte csinosra. Azt hiszem, hogy az ember feladata élete során keresni a helyet, ahol ő maga szépen tud munkálkodni, lehetőleg a többiek javára úgy dolgozni, hogy

abban ő is örömet lelje. Talán ez a törekvés juttatott el engem a matematikához, vagy a zenéléshez.

Ha a zenei indíttatásomra vagy kíváncsi, elmondhatom, hogy ameddig vissza tudok emlékezni, a mi családjunkban mindenki énekelt vagy zenélt. Anyai nagypapám különösen szépen énekelt; odahaza, vagy a nagykőrösi dalárdában, sőt a legenda szerint egyszer még beugróként a kolozsvári operában is. Édesanyám az egyetem mellett a Zeneakadémiára járt zongora szakra. Családjunknak ez a nagykőrösi polgári ága találkozott szüleimnél a Kaposvár, Dombóvár környéki tanyavilági, pásztor ággal. Két teljesen különböző világ, de mindkettő megbecsülte a szépet munkában, zenében. Talán ebből fakad, hogy nálunk összekapcsolódott a fizikai munka a szellemivel, vagy épp a zenével. Testvéremnél, Jánosnál is együtt vannak meg ezek a dolgok, hiszen ő ismert népzene kutató, aki a magyar és a török népek zenéjének gyűjtésével és ugyanakkor rendszerezésével is foglalkozik. Hogy mit keresek pszichológusok között? A véletlen vezetett oda, de ma már az életem, a szemléletem, a kultúrám fontos része.

A tanulmányaidat hol végezted?

A Lórántffy Zsuzsanna Zenei Általános Iskolába jártam, méghozzá abba a legelső osztályba, amelyikkel az iskola felnőtt, így megkülönböztetett figyelemben volt részünk még Kodály tanár úr részéről is, aki időnként meglátogatta az iskolát, beült egy-egy óránkra. Hét énekóránk volt hetente (ráadásul két karének, egy zenekar-, hegedű- vagy zongoraóra, néptánc). Érdekes elgondolkodni azon, hogy ezek a zenével „leterhelt” diákok sorra nyerték a kerületi, országos versenyeket történelemből, matematikából, testnevelésből... Kiderült, hogy a jóízű zenélés, éneklés felfrissít, nyitottá tesz, a gyermek könnyebben tanulja a többi tárgyat is. Kodály módszere nem egyszerűen egy zenei módszer. Végtelenül sajnálom, hogy gyakorlatilag eltűnt Magyarországról, jóllehet a világban sok helyen eredményesen alkalmazzák. Egyes elemein persze lehet változtatni, de a lényege az, hogy magunkban, vagy közösségben énekeljünk, ami erőt ad, felemel. A Lórántffy-ból szinte az egész évfolyamunk a Móricz Zsigmond Gimnázium zenei tagozatára került. Végig kamarazenéltünk, zenekarban játszottunk, énekarban énekelünk. Később még a katonaságnál is énekelünk: megnyertük a menetdal-versenyt, méghozzá a II. Orosz Hadseregcsoport énekesei előtt, ami akkortájt – a nem túl pártatlan zsűri mellett – igazi diadal volt. A katonaság után Szegedre kerültem egyetemre elméleti matematikát tanulni. A diplomamunkám a többdimenziós

statisztika néhány új módszere volt, s annak is a hazai népzene-kutatásban törtenő alkalmazása. A kérdés az volt, hogy a népzenei rokonság fogalmát lehet-e szigorúan tudományos alapon definiálni. Ezt sikerült megoldanom, amikor 1972-ben végeztem. Eredeti népdalt, népzeneét valamennyit már gyerekkoromban is hallottam nagymamámtól vagy lakodalmakban, katonákat a vonatokon, faluban munka közbeni vagy esti éneklést. Zenei felvételt az iskolában a szakdolgozatom írásáig nem nagyon hallottam, a kottából szolmizálással megtanult népdal volt „a népdal”. Viszont jó volt ezt is együtt énekelni.

Erdélybe mikor és hogyan jutottál ki először?

Az én generációmnak Erdéllyel kapcsolatos ismeretei az iskolai oktatásból nemigen voltak. Az egyetem utáni nyáron (1972) boldogan csatlakoztam egy építész barátomhoz, aki kalotaszegi falvak településszerkezetét vizsgálta. Második vagy harmadik nap este egy faluhoz közeledtünk, amikor valami mély dörmögő, majd zümmögő hangot hallottunk, aztán valami orgonaszerűt. Kiderült, hogy az első a bőgő volt, a második a kontra, végül a hegedűk. Épp egy lagzi volt a faluban, a kalotaszegi Mérában. Nem ismertük még a szokásokat, nem mertünk bemenni a házba, így az orgonabokrok mellett, a csillagok alatt hallgattuk a gyönyörű zenét. Másnap a falu utcáján megállítottak minket: „Nem szomjasak? Jöjjenek be nálunknál!” Bementünk, s egyszer csak jön egy ember be a házba, bemutatkozik, mondja, hogy Kallós Zoltán. Én kérdelem, hogy rokona-e a gyűjtőnek, azt mondja, hogy ő maga az. Mondom, az nem lehet, mert Kallós Zoltánnak olyan könyvei, tanulmányai, gyűjtései vannak, ami csak egy idős ember életműve lehet. Ezen aztán elindult a barátságos beszélgetés. Kérdeztem tőle, hol lehet ilyen szép zenét tanulni. Mondta, menjek el Budapesten a Toldi Ferenc utcába a Bartók együttes próbatermébe, ott kezdenek szeptember elejétől Halmos Béla, Sebő Feri és a Virágvölgyi házaspár ilyen zenét muzsikálni. Mikor hazajöttem, másnap már mentem is oda. Halmos Béla megkérdezte, van-e hegedűm. Mondtam, 11 évig tanultam klasszikus hegedülést. Estére eljött hozzánk, s megtette azt a klasszikus hegedűsnek szinte elviselhetetlen dolgot, hogy leszede az összes húrt, s levágta a lábat egyenesre. Egy pillanat alatt átalakította széki kontrává! Láttam, hogy az akkordok fogásával nem lesz gondom, csak a hangzása lesz más a frissen brácsásított hegedűmnek. Már aznap este együtt muzsikáltunk nálunk, a konyhában! Hamarosán bedobtak a mélyvízbe, mert Bélákék elmentek Jugoszláviába, és nekem kellett fellép-

nem a Vígszínházban Virágölgyiékkel. Megpróbáltam megtanulni a repertoárjukat, de nem is a tanulás vagy a zenélés, hanem a szereplés volt akkor a fő aggodalmam. Nem voltam szereplő alkat.

Nem okozott problémát neked a klasszikus hegedülésről a népzenezésre való áttérés?

Nem. Én a mai napig játszom klasszikus darabokat, például Bachot vagy Bartókot. Bár az eltérő stílusok eltérő játékot igényelnek, tudatos muzsikusként úgy gondolom, hogy meg lehet ezt oldani. Bartók zongorajátékát se rontotta el, hogy ismerte a népzenezt, sőt olyan művek, mint a *Concerto* vagy a *III. zongoraverseny*, vagy a hegedű szólószonáta, meg se születhettek volna anélkül.

A tánc házi zenélésbe mikor kapcsolódtál be?

A kezdetekkor. Amikor elindult a Fehérvári úton a havonta egyszeri, belépős, vasárnapi tánc ház. Ez úgy nézett ki, hogy jelen volt vagy 25-30 táncos a Bartók együttesből, s körülbelül ugyanennyi olyan érdeklődő, aki meg is akart tanulni táncolni. Így mindenki kapott olyan párt, aki jól tudott táncolni. Aztán jelen volt még vagy 50-60 további érdeklődő, akik nem táncoltak, csak szemlélődtek. Ezekben a vasárnapi tánc házakban Sebő, Halmos, Virágölgyiék mellett mi voltunk a második sor.

A mi érdemünk az volt, hogy elég hamar rájöttünk, hogy nem elég havonta egyszer vasárnapi táncot tartani, hanem tanításra van szükség, legalább hetente kell tanítani a táncokat. Ennek felismerésekor indítottuk el a Muzsikás-klubot, ami a későbbi tánc házak mintája lett. Ebben egy pár táncos tanít, méghozzá a tánc ház elejétől új anyagot úgy egy-másfél órán át. Fontos, hogy eközben talán 3-5 percenként párcsere legyen, így mindenki táncol jó táncossal és esetleg nála gyengébbel is. Ezután daltanulás következik, illetve legényesek, majd szabad ösztáncként a tanulak átisméltése. Azt is mi találtuk ki, hogy előre eltervezzük, egy félév alatt mit tanítsunk, s mások későbbi tánc házai azt vették át, amiket mi már tanítottunk. Például az első félévben csak széki lassút és csárdást, a másodikban széki magyart, stb. A mi tánc házunkban is bartókosok tanítottak, volt, amikor maga Timár Sándor, volt, amikor a tanítványai, csupa kitűnő táncos, akik közül több nagyon jó pedagógiai érzékkel volt megáldva. Tehát a hétről hétre történő tánc tanítás módszertanát a Muzsikás-klubban alakítottuk ki. Több helyen mi indítottuk el a tánc házat, pél-

dául a Sebő-klubban (Béla és Feri akkor Japánban volt), a Téka-klubban, a Bem rakparton, vagy a Belvárosiban. A Bartók vagy más táncegyüttesek havonta egyszeri, inkább demonstratív jellegű táncházaihoz képest a mienk inkább tanító funkciójú, klubszerű, hétről hétre történő munka volt. Ez lett a modellje a későbbi magyarországi, erdélyi, amerikai stb. táncházaknak. A harmadik félévben már méhkeréki román táncokat tanítottunk, a negyedikben szatmárit, és így tovább. Tehát az erdélyi dominancia kicsit legenda, mert ugyan mindenütt a székivel indítottak, de már a második évben előjöttek a hazai nemzetiségi és magyar táncok is.

A román zenét hol sajátítottátok el?

A Bartók együttes programjában volt egy hazai román táncból-zenéből felépülő ragyogó, virtuóz darab, a *Kezdődik a zsoke!* Hálás vagyok a sorsnak, hogy személyesen ismerhettem a kitűnő zenészt, az embernek is kiváló méhkeréki primást, Kovács Tivadart.

Kik segítettek a táncházak elindulásánál?

Sokan voltak, akiknek köszönettel tartozunk mi is, az utánunk jövők is. Felsorolásukra, szerepük értékelésére itt és most nincs lehetőségem. Mégis néhány név! Elsőként említem Martin Györgyöt, aki széles látókörű tudós, szakmájának meghatározó szelleme volt. Kifinomult érzéke volt a történelem és a saját kora lényegi és árnyalati változásainak jelzéséhez. Széles érdeklődése és tudása kiterjedt a tánctudománytól a kortárs színpadi táncokig, a hivatalos-hivatásos oktatástól az amatőr együttesekig, el egész a városi táncházakig. Tudásával, tanácsaival sokaknak segített. Máig emlékszem megfontolt és lelkes javaslataira, tanácsaira, máig őrzöm kéziratát a dunántúli táncrend egyfajta rekonstrukciójáról, ami egyben tudományos munka, és a táncházaknak friss, használható táncos anyag. Ehhez még dallamokat is társított. Egy másik név Kallós Zoltán. Nélküle, gyűjtései nélkül a táncház nem az lenne, ami. A népzene kutatókkal, Olsvai Imrével, Vargyas Lajossal, Domonkos Máriával, Halmos Istvánval és másokkal már a szakdolgozatom írása óta nagyon jó kapcsolatom volt. Ők szívesen adtak tanácsot, segítséget a táncházaknak, időnként azokat a falusiakat, akikkel nappal felvételeket készítettek az Akadémián, este

elkalauzolták a Bartók együttesbe vagy egy táncházba, evvel újabb élményt és ismeretet adva a városiaknak, és jogos elismerést a falusi táncosnak, énekesnek, ami feljűk a hallgatóságból áradt.

Szóljunk a harmadik alapító tagról is, ifj. Csoóri Sándorról! Ő is klasszikus zenével kezdte, mint ti?

Igen, klasszikus gitárt tanult, ha jól emlékszem, többek között Szendrei Karper Lászlónál. Sanyi valódi eredeti tehetség, szuggesztív előadó, a táncházban és az abból kinövő színpadi műfajban meghatározó személyiség. Érdekes módon Erdélyben, Széken ismerkedtünk meg 1972 nyarán. Ő akkor már hónapok óta ott töltötte az idejét, s mikor megérkeztem a faluba, s elmentem az első táncházba, odajött hozzám, hogy ismerem-e a táncokat. Mondtam, nem. „Akkor szerzek neked egy lányt, aki megtanít!” Hozott is mindjárt. Ősztől már a Bartók együttesben voltunk, hamarosan a magunk és az ismerősök kedvére házibulikon muzsikáltunk, és már a következő évben megalakítottuk Hamar Danival hárman a Muzsikást. Sanyi kezdeményező, kísérletező, kíváncsi alkat. Az ő kezében hallottam először az erdélyi zenészekéhez hasonló kontrázást, sokat foglalkozott a tekerővel, a töröksípval, és azt hiszem, hogy neki köszönhetjük a duda feltámasztását, a tekerőzenekar vagy a dudazenekar létrehozását. A népzeneiskolai hangszeroktatásban, a zenekari együttjátásban is fontos kezdeményező. Sok remek felfedezése van a hegedűjáték megoldásaiban, amit hallhatunk is játékában. Azt gondolom, hogy ő a táncház egyik meghatározó, megkerülhetetlen személye.

Neked ki volt a mestered a falusi prímások közül?

Az enyém Moldován György, Ilka Gyuri, széki prímás. Születésekor többszörösen hátrányos helyzetű. Gondoljuk csak el: magyar faluba született a harmincas évek Romániájában. Ráadásul magyar faluba született cigányként, méghozzá egy ismeretlen – feltehetően román – apa és egy cigány lány gyermekeként. A szorgalmával, tehetségével jutott el ebből a helyzetből oda, hogy ennek az óriásfalunak, 'Szék városnak' az egyik nagyhírű prímása lett. Sokat tanultam tőle. Sok felvételt készítettem hegedűjátékáról. Martin

György kérésére kotta-lejegyzéseket készítettem sok muzsikálásáról, amelyeket a felvételekkel együtt ma is őriz az Akadémia.

Milyen kapcsolatokat volt Halmos Bélával, Sebő Ferencsel?

Ők kezdettől rendkívül kollegiálisak voltak, az első pillanattól kezdve segítőkészek, mint például a brácsásított hegedű esetéből is kiderült. Sok mindenbe bevontak, például olyan fontos kezdeményezésekbe, mint a zenész-utánpótlás képzése. Az első nagy tanfolyamon a Sebő- és a Muzsikás együttes együtt tanított. Már 1973-ban Sebő Feri rendezett olyan előadást az Egyetemi Színpadon, ahova minket meghívott, így a Sebő- és a Muzsikás együttes együtt zenélt. A Bartók együttesrel is többször szerepelt külföldön a két együttes. Éveken át tagja volt a Sebő-együttesnek Sebestyén Márta és Éri Péter, akik később a Muzsikásba átjöttek, amivel nyilván nem kis gondot okoztak Sebő Ferinek, aki viszont nagyvonalúságáról tett tanúbizonyságot, tiszteletben tartva kollégái döntését.

Milyen további nagy kezdeményezések fűződnek a Muzsikáshoz?

A következő talán az önálló népzenei színpadi műfaj kifejlesztése. Tulajdonképpen Sebő Feri készített először önálló műsorokat a táncházások közül. Ezek részben saját műveiből, megzenésített versekből, részint népzeneből álltak. Van ugyanakkor olyan csupán népzeneből álló kortárs színpadi műfaj, ami a Muzsikáshoz fűződik, amit mi kísérleteztünk ki. Ez persze csak lassan, fokozatosan jött létre, együtt a muzsikálási lehetőségeink szélesedésével: először csak táncprodukciók közben kisebb zenekari blokkok, amíg két tánc között átöltöztek a táncosok, majd fontosabb színpadi előadások egyre nagyobb magyarországi klubokban, aztán már Hollandiában is, Hollandián belül is egyre jelentősebb helyeken, aztán Angliában. Ez utóbbiak már nagy nemzetközi folk fesztiválok voltak. Itt jelent meg az a fajta kortárs népzenei koncert, ami már nem ismeretterjesztés, hanem igazi színpadi produkció. Ez mindenképpen fontos újítása a Muzsikásnak.

Az idők folyamán a zenészek mellett különböző énekesek léptek fel velünk: többek között Budai Ilona, Vincze Zsuzsa, Petrás Mária, és mindezekelőtt a különös adottságú Sebestyén Márta.

Világos, hogy a népzene természetesen igényli a táncot. Fekete Antal 'Puma' vagy Zsuráffszky Zoli, és sok más Bartók vagy Kodály táncegyüttesbeli is részt vett műsorainkban, közös dolgainkban. Ne feledkezzünk meg arról, hogy mindig nagy élményt jelentett kiváló falusi táncosoktól, zenészekről tanulni.

Legtöbbet Farkas Zoltán (Batyú) és Tóth Ildikó (Fecske) táncos-koreográfusokkal dolgoztunk együtt új művek létrehozásán, a hagyomány ma is életető oldalainak, értékeinek a kortárs színpadi felmutatásában.

Később jött az a nagy lépés, ami régi álmom volt zeneiskolai tanulmányaim hatására, hogy közelebb kerülhessünk Bartók és Kodály kórusaihoz, hangszeres műveihez és egyáltalán az életművükhöz. Izgatott, hogy ez a két oldal, a népzenei gyűjtés és a XX. századi kortárs zene hogy függ össze az ő esetükben. Amikor először hallottam felvételeket Bartók zongorázásáról – s akkor már túl voltam sok zenei-népzenei tanulmányon, s a szakdolgozatommal kapcsolatos kutatások jelentős részén –, rájöttem én is, hogy zongorajátékában rengeteg olyan dolog van, amit a népi előadónál hallunk.

Fontosnak tartottam, hogy az általunk ismert népzenei anyagot klasszikus zenészekhez is eljuttassuk, és fordítva, a népzeneészek is hallgassanak Bartókot, és hogy a közönség is hallhassa egymás mellett a Bartók–Kodály-életmű ezen két jellemző oldalát. Mindez segíthet egyrészt a klasszikus zeneoktatásban, másrészt abban, hogy a népzene ne muzeális érték, de eleven muzsika legyen, és nem utolsósorban abban, hogy a zeneértők egyre nagyobb számban megtapasztalhassák magukon azt a mágnesez erőt, ami Kodályt, Bartókot is úgy megragadta.

Aztán jött egy Bartók Fesztivál lehetősége Amerikában, ahová meghívást kaptunk. Majd Joe Boyd, a ráérző menedzser segített sokat abban, hogy a Bartók Album CD-nk, és a hozzá kapcsolódó színpadi előadás létrejöhessen.

Ezen a ponton megkérdezném, hogyan emlékszel vissza, János Andrásék hasonló bartókos kísérletei mennyire befolyásoltak Titeket?

Miközben már mi is erről gondolkoztunk, Andriséknak kijött ez a nagyon jó lemeze. Az alapállás, a szándék eltért a két együttes esetében. Neki az volt a fő törekvése, hogy a Bartók-művek háttérben meghúzódó, Bartók gyűjtötte népi dallamokat minél hitelesebben játssza el, adja át, juttas-

sa el a hallgatósághoz. Tehát elsősorban a fennmaradt fonográf-anyagokat tanulta meg csodaszépen, s így ezeket most már jó minőségű felvételen, az ő hiteles játékában hallgathatja meg bárki. Mi nem erre törekedtünk. Mi olyan műsorokat akartunk összeállítani, ahol egymás mellett megjelenik klasszikus és népzenei előadás is, illetve klasszikus és népzenei közös Bartók-duó-előadás: Balanescu és én két irányból jöve átgyúrtuk az eredeti anyagot. Mint említettem, számomra mindig izgató volt, már iskolás koromban is, hogyan találkozik Bartók és Kodály népzenei munkássága a kortárs műzenei munkássággal. De amikor közel kerültem az élő népzenehez, akkor nekem ezt újra kellett gondolnom. Ez az újragondolási folyamat készített arra, hogy a magam és az együttes számára ezt a dolgot világossá tegyem. Az, hogy ebből CD vagy színpadi produkció lesz-e, az először még nem foglalkoztatott. A lemezkiadó jött azzal az észrevétellel, hogy mindkettő nagyon jó ötlet lenne. A népzene és műzene kapcsolata bemutatásának gondolata már 1980 körül foglalkoztatott minket.

Hogyan gondolsz vissza régebbi lemezeidre?

Számomra mindegyik egy-egy identitás-lemez. Az első néhány a még élő népzenei örökségünkben való identitáskeresés, hiszen akkor lett világos, hogy ez még élő kultúra, nem múzeumi, könyvtári anyag. A 70-es években vagyunk, amikor múltunk és saját kultúránk megismerése és felvállalása szinte mindenkit izgatott. Később úgy hozta a sors, hogy zsidó dallamokat lehetett eljátszani egy kiállítás megnyitásán, ha elvállaljuk. Természetesen kíváncsian és érdeklődéssel elvállaltuk, és mivel megvolt, hogy az egyes dallamok milyen vidékről származnak, a megfelelő vidéknek a stílusában rekonstruáltuk. Hiszen régen zsidó, magyar, cigány zenészek muzsikáltak a falusiaknak, a zsidóknak, ugyanazok a zenészek játszottak különböző etnikumoknak, a legkülönbözőbb rétegeknek. S a zenész ugyanazzal a stílussal játssza a különböző etnikumok hasonló jellegű táncát. Tehát ha tudok húsz dunántúli ugrós táncdallamot stílusosan, s elem tesznek egy huszonegyediket, azt is eljátszom úgy, mint a többi. És ugyanezért a zsidó táncokat a környék stílusában kellett, hogy játsszák az akkori muzsikások. Valójában ez tette lehetővé a rekonstrukciót, a dallamok újjáélesztését.

Honnan volt az anyag, s hogyan sikerült a rekonstrukció?

Simon Zoltántól, a makói rabbi fiától, a Katona József Színház zenei rendezőjétől kaptam meg másolatban azokat a dallamokat, amiket ő Kodály tanácsára gyűjtött még a háború előtt Magyarországon különböző vidékein. Oda volt írva mindegyikhez a gyűjtés helye, s mi annak a tájnak a stílusában rekonstruáltuk. Mikor kész volt a felvétel, elvittem hozzá. El kezdte hallgatni, és hatalmas könnyecseppek hullottak a szeméből. A végén így szólt: ha Szabolcsi Bence élne, azt mondaná: „Egy nagy kör bezárult!” Még azt is hozzátette, pontosan így hangzottak ezek a dalok valamikor, s nem hitte volna, hogy egyszer még fel tudnak támadni. Amikor már más muzsikával is kiegészülve lemez lett belőle, a világ számos pontjáról visszajelezték zsidók és zenetudósok, hogy ők is autentikusnak, hitelesnek tartják az összeállítást. Ez is egyfajta identitás-lemez volt, a mi régmúlt közös múltunknak egy ágacskája.

A saját identitásunk és a velünk együtt élő etnikumok identitásával való szembenézés után jött a harmadik nagy megoldandó probléma, a komolyzene és a népzene megosztottságának problémája. Korábban ezek két teljesen különböző helyen voltak a fejekben, ha egyáltalán ott voltak, most viszont ott tartunk, hogy sokan szeretik mindkettőt, esetleg pont a népzene révén szerették meg Bartókot. Ennek én nagyon örülök, s a Muzsikáson kívül nagyon sokan részt vállaltak abban, hogy közelítsék a kettőt egymáshoz. A Bartók és a Keller vonósnégyesekkel történt korábbi szereplések után most a Takács-vonósnégyessel teszünk egy újabb lépést ebben az irányban januári európai körutunkon.

Mennyire kezel partnerként egy komolyzenész egy táncmuzsikus zenészt? Nem voltak lekezelések kezdetben?

Tizenöt évvel ezelőtt még nem nagyon volt átjárás a két terület között. A mi ez irányú tevékenységünk látványosan úgy tíz éve indult el. Akkor kezdtünk el a Tavaszi Fesztivál keretein belül a Zeneakadémián Bartók–Kodály és a népzene témakörben műsorokat adni, mindig egy-egy klasszikus zenéssel. Célunk az volt, hogy tíz-tizenkét év alatt sorra kerüljenek az életművek legkülönbözőbb oldalai. Az első évben a hegedűművész Balanescu volt a vendégünk, majd a csellóművész Roel Dieltiens, aztán Jan-

dó Jenő zongoraművész, a Keller-vonósnégyes, a Tomkins Énekegyüttes, a nyíregyházi Pro Musica Leánykar, a Danubia Szimfonikus Zenekar. Tehát ez nem egyik napról a másikra ment, hanem sok-sok év rendszeres koncertezéssel jutottunk el idáig.

Ehhez hasonló az a kezdeményezésünk, hogy felkérésünkre zenei egyetemek, főiskolák tanárai, hallgatói választanak Bartók- és Kodály-műveket, amelyeket majd szívesen el is játszanak, mi pedig az azok háttérében levő népzenei anyagot alakítjuk ki. Kellő felkészülés után létrejöhet a közös koncert. Például több emlékezetes műsorunk volt debrecenieikkel az Aranybikában.

Alexander Balanescuval hogy jött létre a kapcsolat?

Balanescu rendkívül nyitott művész, akit talán Yehudi Menuhinhoz tudnék hasonlítani, aki indiai zenészekről a Mátyás Pince prímásáig sok mindenkivel muzsikált együtt, izgatta őt a különböző zenei megformálás. Balanescu attitűdje hasonló. Mióta egy londoni koncert után felkeresett minket az öltözőben, s elkezdtünk együtt muzsikálni, azóta tart a barátságunk, sokfelé turnéztunk együtt, s ha kell, egy szóra indulunk a másik hívására.

Hogy működött az együttes? Volt-e vezetője, szóvivője? Mostanában mindig Hamar Dani konferálja a műsorokat, adja a sajtónyilatkozatokat. Mindig így volt?

Nem, egy időben én csináltam sok mindent, szerveztem, műsorokat veztettem. Aztán később a műsorvezetés, szóvivés Dani funkciója lett. Neki nagyon szép az orgánuma, kerek mondatokban fogalmaz, kitűnően beszél angolul is. A műsorvezetéseket kezdetben jobb híján tartottam én. Mindenkinek meg kell találnia a saját szerepét! Én úgy gondolom, nekem más a feladatom az együttesben.

A harmadik fontos Muzsikás-modell talán éppen az, hogy hogyan lehet egy együttest megszervezni. Ez csoportpszichológia. Egy sor dologról kell dönteni, kezdve apróságoknak tűnőktől, mint hogy lehet-e dohányozni a próbán vagy autóban együtt utazva, olyan nagyobb kérdésekig, hogyan osztjuk el a keresett pénzt, hogyan finanszírozzuk a közös célokat, elvállalunk-e egy fellépést, stb. Mi kialakítottuk a vétójogos demokráciát az együt-

tesben. Ez azt jelenti, hogy a döntéshez teljes egyetértés kell, egy ellenszavazat már vétót jelent. Hiába szeretne a többség egy fellépést, ha egyikünk nem akarja, akkor lemondunk róla. Ha viszont együtt eldöntöttünk valamit, akkor tartjuk magunkat ahhoz. Tehát, ha mondjuk elvállaltunk egy fellépést, s aztán a helyszínen kiderül, hogy elered az eső, a színpad használhatatlan, nincs megfelelő világítás, nincs erősítés, stb., akkor, ha ezt a fellépést annak idején egy zenekarvezető erőből vitte volna keresztül, most mindenki morogna, hogy miért kellett ezt elvállalni, de mivel akkor mindenki igent mondott, így senki nem tehet a másíknak szemrehányást. Ekkor már mindenki az adott helyzet megoldásán gondolkodik. A legtöbb zenekar egyszemélyes irányítású, ami sokkal hatékonyabb. A mienk nem effektív, itt, ha egyvalaki nem akar valamit, akkor azt nem tesszük meg. És utólag nagyon sokszor beigazolódt, hogy ő érzett rá jól valamire.

Ez tehát a titka, hogy hogyan lehet évtizedeken át együtt dolgozni három-negy másik emberrel viszonylag kevés konfliktus árán?

Ez is. Rájöttünk az idők folyamán több más dologra is, például arra, hogy kell egy hónap zenekari szabadság minden évben. Természetesen kellenek a sikerek, s kell valami egyenletes megélhetési szint. Nem jó se a túl sok, se a túl kevés az anyagiakból. Az se jó, ha megélhetési problémái vannak valakinek, de az se, ha valakinek túl sok a pénze, mert akkor a szíve is ott van.

A vétójogos demokrácia előnyeit-hátrányait csak a Muzsikás-tagok élvezik.

Ilyen szempontból mi a státusza Mártának? Látom, hogy mostanában, például a 2006 januárjában következő nyugat-európai turnéokon is, vendégként szerepel.

Volt idő, amikor ő is Muzsikás-tag volt. Nem kétséges, hogy világra szóló tehetség, s egy idő után úgy látszott, fontos, hogy a saját nevéen önálló szólókarrierje épüljön ki. Akkor azt ajánlottam, hogy támogassuk őt mindenben, és szerepeljen külön a neve. Én szerkesztettem egyébként az első önálló lemezét, a *Dúdoltam én, Sebestyén Mártát*, most pedig ő kért fel a legutóbbi *Népzene, népköltészet – Sebestyén Márta* Helikon-kiadvány össze-

állítására. Ez utóbbi olyan válogatás, amiben van most felvett szám, s van 30 éve rögzített is. Nyerges András hangmérnököt dicséri, hogy ezt az izgalmas, sok helyről összejött anyagot hogyan lehetett egyenletes technikai, talán technika-művészeti színvonalúvá tenni.

Végül is ez az identitáskérdés miért foglal el olyan központi helyet a tevékenységekben?

A beszélgetésünk elejére kanyarodnék vissza. Úgy gondolom, hogy nem a fogyasztástól lesz boldog, értelmes és emberi az életünk. Úgy gondolom, hogy mindenki találhat olyan szerepet, olyan feladatot, olyan hivatást, elhivatottságot a világban, ami neki való, amit szívesen tesz, talán közben dudorászva, fütyörészve, és tevékenységének folyamata is, eredménye is szép, másnak hasznos, ahogy mondani szokták: Istennek tetsző.

Az identitás-megfogalmazások – mint esetünkben valamelyik CD-nk – egy-egy időszak, egy-egy tipikus probléma eligazító jelei. Segíthetnek abban, hogy megtaláljuk a saját helyünket, segíthetnek másoknak is ebben. Az emberi kultúra mindig hagyomány is, mindig újraértelmezés is.

A hagyomány ilyen újraértelmezését ajánljuk akkor, amikor a hetvenes évek közepétől hétről hétre tartunk gyermektáncházat ugyanabban a körteremben, vagy amikor iskolákban adunk tornatermi koncertet több száz tanulóknak, arra törekedve, hogy a zene hatalmát megérezzük.

A kultúra folyamat. Nem mi kezdtük, s reméljük, nem mivelünk marad abba. Nagyon sok ember munkája van abban, hogy ezek a zenék megszülettek és fennmaradtak, hogy a mai világunkban hatni tudnak.

* * *

Volt-e a Bartók-műsorokban és lemezben szerepe annak, hogy valamikor komolyzenével foglalkoztatok először zenészként, vagy inkább a népzene inspirált erre titeket? Mennyire ismertétek az ő gyűjtéseit, s egyáltalán hogyan lehetett a hetvenes évek környékén gyűjtésekhez hozzáférni?

Hamar Dániel: Bizonyosan volt, hiszen mint például Sipos Misi is, én is komolyzenét tanultam, hatéves koromtól zongoráztam. Zenészként lenyűgözött Bartók muzsikája. Sajnos eredeti népzenei felvételeihez és egyál-

talán népzenei gyűjtésekhez nem juthattam hozzá, nem is igen tudtam ezek létezéséről. Hozzám először a népzene Bartók és Kodály művein keresztül jutott. A népzeneét illetően egyébként is kavarodás volt a fejemben, a városi cigányzene, a magyar nóta, a hiteles népdal, népzene akkor még valahogy nem különült el a tudatomban. Ahol a falusi rokonaaim éltek, ott korántsem volt olyan gazdag és élő a népzenei hagyomány, mint például Erdélyben Mezőségen, a helyi cigánybanda gyakorlatilag ugyanazt muzsikálta, mint a városi éttermi zenészek. Ha baráti társaságban közös éneklésre került a sor, ott bizony a közsímet magyar nóták többségben voltak.

Az eligazodásban a rádió sem segített, ott is keveredtek a műfajok, a műsorok elnevezése sokszor homlokegyenest ellentmondott az elhangzó zenének. Nem csoda, hogy – néhány szakértőt leszámítva – az emberek fejében is összekeveredtek ezek a fogalmak. Mindez egy olyan országban, ahol a pontos, tudományos osztályozást Bartók és Kodály már régen megoldotta, és ráadásul hatalmas népzenei agyag volt összegyűjtve.

Azt minden zenész tudta, hogy Bartók és Kodály milyen nagy munkát végzett a népzene gyűjtésével, a dallamok lejegyzésével, és hogy ez mennyire fontos volt számukra. Azonban közvetlen népzenei élmény a városban élő emberekhez nem jutott el. Egyetlen nagylemezeztől tudok abból az időből, ahol eredeti felvételeket lehetett hallani. A hatalmas népzenei anyag gyakorlatilag csak az azzal foglalkozó kutatók, tudósok számára volt hozzáférhető. Épp elég gondjuk és munkájuk volt a rendszerezéssel, archiválással, a felvételek sokszorosítása, mások számára való másolása nem volt feladatuk. Ráadásul gondot jelentett, hogy minden lejátzás rontott a minőségen. A hosszú távú archiválás egyébként sem volt megoldott. Bármilyen furcsa is a mai számítógépek korában, amikor nem jelenthet gondot a hangfelvételek minőségromlás nélküli tárolása, néhány évtizeddel ezelőtt az aranyból készült hanglemez volt az egyetlen remény, hogy a jövő nemzedékei számára is megmaradjon ez a párját ritkítóan értékes, hatalmas anyag, a mi zenei örökségünk. Én magam teljesen véletlenül hallottam egy kalotaszegi falusi zenekar felvételét, és ez akkora hatással volt rám, hogy innen kezdve tudatosan kerestem a népzeneét, tagja lettem a Bartók Táncegyüttes zenekarának, majd megalakítottuk saját együttesünket, a Muzsikást.

Mi magunk többféle módon jutottunk eredeti népzenei felvételekhez. A Népzene Kutatóban dolgozó barátaink szívességéből készítettek nekünk másolatokat, amikor épp a kérdéses anyaggal dolgoztak. Mi ezeket aztán

tovább másoltuk. Kaptunk felvételeket közvetlenül a gyűjtőktől, például Kallós Zoltántól, Marosi Júliától. A legjobb mód mégis az volt, ha magunk utaztunk Erdélybe hordozható kismagnóval. Az ilyen utak, a zenészekkel való találkozás, a táncházak, lakodalmak, húsvétok hangulata óriási, felejthetetlen élményt jelentettek, a további életünket meghatározó eseményekké váltak.

Te hogyan emlékszel vissza, mióta volt meg bennetek Bartók és a népzene színpadon és lemezen való egymás mellett történő előadásának gondolata? Mennyire ismertétek Jánosiék ilyen irányú tevékenységét?

Természetesen ismertük, hiszen annyira kicsi volt akkor a népzenezők csoportja, hogy tudtunk egymás dolgairól, igazából barátok is voltunk. Jánosi Andris úttörő munkát végzett, és a Jánosi-együttes lemeze, mely Liszt és Bartók zenéjének népzenei gyökereit mutatta, nagyszerű alkotás.

Bennünk is korán megfogalmazódott egy hasonló album gondolata, de ez jóval később valósult meg. Elsősorban Sipos Misi és Éri Péter érdeme az ötlet, hogy Bartók és a népzene viszonyát az élmény oldaláról közelítsük meg, ami az érzékeny művészt éri a népzenevel való találkozáskor annak őszintesége, tisztasága és az elemi ereje által.

Bartók művei és a népzene egyetlen hangversenyen való megszólaltatására először Belgiumból kaptunk felkérést. A Flamand Fesztivál rendezvénysorozatában különféle országok komolyzenéje és a hozzá kapcsolható népzene volt egy-egy koncert témája. A fesztivál szervezője megkeresett minket, hogy Bartók és a magyar népzene mennyire érdekes lenne, elvállalnánk-e egy hangversenyt, amit a Belga Rádió élőben közvetítene. Egy év múlva, 1995-ben sor is került erre a szereplésre, ahol a Belgiumban élő magyar zongoristával, Kende Leventével léptünk fel.

Egy nappal a koncert előtt találkoztunk, azt a napot együtt töltöttük. Beszélgettünk, zenéltünk egymásnak. Itt tapasztalatuk először, hogy egy érzékeny, klasszikus zenét játszó, színpadi művészt mennyire magával tudja ragadni a népzene, hogy mennyire másképp játszik, ha népzene hall előtte. A hegedű-gardon kettős ősi, szuggesztív gyimesi héjsza dallama után, ahhoz kapcsolódva szólalt meg Bartók *Allegro barbarója*, már mindjárt a kezdés pillanatában olyan magas érzelmi szinten, ahová többnyire a végén szoktak eljutni. Ettől persze beindult a fantáziánk a további teendő-

ket illetően, s a rákövetkező években újabb művészekkel volt alkalmunk az ötleteinket kipróbálni és megvalósítani. Nemcsak itt, a Flamand Fesztiválon, hanem másutt is, itthon és a világ nagy koncerttermeiben.

Hogy állt össze a műsora ezeknek?

Komolyzenei körökben sokfelé él az a tévhit, miszerint Bartók a porban és szárban is észrevette az értéket, lehajolt hozzá, megtisztította és gyémántot csiszolt belőle. Szembeállítják Bartók zenéjét és a népzénet, utóbbit alacsonyabb rendűnek tartva. Bartók ezzel ellentétben épp azt állította, hogy a népzene abban a formájában, ahogy a falusi énekesek éneklék, a muzsikások zenélik, az számára a világ legnagyobb zenéivel egyenrangú zenei érték és élmény. Mi ismerjük ezt az élményt, hiszen számtalan alkalommal mi is átéljük.

A közös koncerteken ebből az élményből szeretnénk valamennyit visszahozni. Célunk az volt, hogy olyan hangversenyprogramokat állítsunk össze, ahol a népzene és Bartók vagy Kodály, esetleg Ligeti, Kurtág zenéje egy zenei folyamatot alkotson. A két műfaj egymást segítse, erősítse.

Sipos Misi rengeteget foglalkozik ezzel, mindig újabb és újabb elképzelésekkel rukkol elő. Tele van ötletekkel, rendszeres hangverseny-látogató, közöttünk ő a legképzettebb a klasszikus zene terén. Ő tíz évre előre gondolkodik. Elmegegy egy jó koncertre, másnap az erdőben kirándul, hallgatja a madarakat, vizsgálja a gyógyfüveket, majd a következő próbán előáll egy újabb koncerttervvel.

Meglepő a neves komolyzenészek nyitottsága, az, hogy mennyire aktívan segítenek az elképzelések létrejöttében, megvalósításában. Felejthetetlen hangversenyeket adtunk olyan jeles művészekkel, mint például Alexander Balanescu hegedűművész, Jandó Jenő, Kende Levente, Várjon Dénes, Jan Michiels zongoristák, Roel Dieltiens csellóművész, vagy a klasszikus vonósnégyesek: A Bartók, a Keller- vagy a Takács-vonósnégyes. Takácsék külön kérték, mi találjuk ki azt is, hogy ők mit játsszanak, teljesen megbíznak bennünk. A hangversenyeken, ahol a két vonósnégyes, a klasszikus és a Muzsikás együtt ül a színpadon, szinte együtt lélegzünk, mindannyian érezzük, merre visz minket a zene, követjük és teremtjük a hangulatot. A népzene és Bartók vonósnégyesének tételei egymásba folynak. Együtt léptünk fel a világ talán legjelentősebb színpadán, a New York-i Carnegie Hallban.

A párizsi Théâtre de la Ville műsorigazgatója ennek a koncertnek a kedvé-

ért utazott New Yorkba. Ő, aki addigra már külön-külön többször is meghívta Takácsékat is meg a Muzsikást is a színházába, amikor meghallotta, hogy a két általa nagyon kedvelt együttes együtt akar zenélni, barátilag le akart minket erről beszélni. Elmondása szerint azért jött oda, hogy megmagyarázza, milyen amatőrség ilyet tenni. Szerencsére csak a koncert másnapján találkoztunk. Ekkor már épp ellenkező véleményen volt. Lelkesen ecsegtelte, hogy számára már a hangverseny első része olyan élményt jelentett, hogy akár haza is mehetett volna, azt gondolta, fokozni ezt képtelenség, de lehetett. Azonnal lekötötte a koncertet a 2006-os évadra Párizsba is.

Hasonló visszajelzéseket sokszor kapunk, ami a hitünket erősíti. Sipos Misi egyik egyetemi évfolyamtársa világhírű matematikus, New Yorkban él. Mindene a matematika és a zene. Ő például azt mondta, hogy bár tudta, hogy Bartók zenéjében hihetetlen energiahullámok vannak, ezt ezen a koncerten érezte először igazán megjelenni. Úgy fogalmazott: „Ezek a fantasztikusan érzékeny klasszikus zenészek rá tudtak ülni arra a hangulati, energiával teli hullámhegyre, amelyet egy húszperces népzenei blokk felvezetett, s onnan tudták folytatni tovább. Ezek az energiák egyszerűen nem összeadódtak, négyzetre emelődtek!”

Szintén nagy élmény kiváló szimfonikus zenekarokkal együtt muzsikálni, kiváltképp, ha olyan nagyszerű karmesterek irányítják, mint Héja Domonkos, vagy a BBC Skót Szimfonikusokat Ilan Volkov. Ez utóbbiakkal, a hangverseny utolsó darabjaként a *Román népi táncok* zárótételét együtt muzsikáltuk. A közel száztagú szimfonikusok és mi négyen. Mi persze mikrofonokat kaptunk, hogy hangerőben is egyenrangúak lehessünk. A fantasztikus hangulatú közös hangverseny után sok új, lelkes skót zenész rajongóval növekedett a népzene szeretői tábora.

Szerencsére nem csak a zenészeknek, a közönségnek is nagy élményt jelentenek ezek a közös koncertek. A szakmai kritikusok pedig kivétel nélkül elismeréssel írnak róla a világ minden részén. A helyi, a szakmai sajtótól kezdve a *New York Times*ig.

Hogyan kezdődtek el ezek a fellépések a nagy koncertertermekben?

Joe Boyd, aki korábban, már fiatalon a Pink Floyd menedzsere volt, lemezcéget alapított és licenszben a Hungarotontól megvásárolt három lemezt, többek között a *Nem arról hajnallik* című Muzsikás- és a *Dúdoztam*

én: Sebestyén Márta-albumot, és egyben szerződést is kötött a Muzsikással öt album, és Mártával külön, öt album elkészítésére. Joe nemcsak menedzser volt, hanem nagyon érzékeny fülű, zenéhez értő ember, aki beleszeretett a magyar népzenebe. Később aztán az összes többi albumunk az ő közvetítésével jutott el a világba.

Innen kezdve nemcsak a lemezek forgalmazásával segítette a Muzsikást, hanem a promócióval is, impresszáriókkal, fesztiválszervezőkkel hozott össze. Az ő ötlete és kívánsága volt, hogy Londonban egy nagy helyen zenéljünk, hiszen az sok más ajtót is megnyithat. Londonban van néhány jelentős koncertterem, mint a Queen Elisabeth Hall, a Royal Festival Hall, a Barbican Centre, a Royal Albert Hall, s akik itt felléphetnek, azokra már odafigyelnek zenei körökben. Úgy vélte, hogy az egyikben meg kellene valósítanunk egy Muzsikás-hangversenyt. Egy általa ismert koncertszervező kibérelte a Queen Elisabeth Hallt, és Joe garanciát vállalt értünk. A mi dolgunk pedig a helyhez illő, magas színvonalú műsor összeállítása volt.

A szervező a pénzét, a Muzsikás az addigi hírnevét tette kockára ezzel a koncerttel. Ez egy igazi megmérettetés volt, és azt gondolom, egy minőségi változás is. Ezért az egyetlen koncertért kimentünk Mártával, a 'Fecske'-'Batyú' táncospárral és Toni Árpád vajdaszentiványi cimbalmassal. Természetesen ekkorra mi már nagy fesztiválokra sokat muzsikáltunk, benne voltunk a nemzetközi vérkeringésben. A lemezeink is világszerte kaphatóak voltak. Londonban pl. külön rekesze volt már a Muzsikás- és külön a Sebestyén Márta-lemezeknek a nagy lemezárházakban. Ahhoz azonban, hogy tovább tudjunk lépni, „be kellett venni” Londont mint a zenei élet egyik legnagyobb fellegvárát.

Rettenetesen izgultunk, hiszen amire vállalkoztunk, addig még senkinek sem sikerült, egy magyar népzenei együttes névvel megtölteni London egyik legjelentősebb koncerttermét. Ráadásul elővételben alig fogytak a jegyek, az előadás előtt fél órával még csak lézengtek a nézők. Aztán megtörtént a csoda, özönlenni kezdtek, de olyan mértékben, hogy vagy háromszázan be sem fértek. Ott álltak a bejáratnál hatalmas sorokban, hitetlenkedve, hogy nem juthatnak be. Nem gondolták volna, hogy egy Muzsikás nevű magyar együttesre nem fognak a helyszínen jegyet kapni közvetlenül az előadás előtt! A koncert felejthetetlenül óriási siker volt. Mi még utána sokáig kábultan ültünk az öltözőben, nem is hittük, hogy ez velünk történt. Azt hittük, hogy „egyszer volt Budán kutyavásár”, s majd meséljük idővel az unokáinknak, hogy egyszer Londonban teltházast adtunk.

De Joe Boyd másképp gondolta, mint mi. Ő nem egyszeri és megismételhetetlen sikernek vélte. Az előadás végén azonnal kijelentette: „Na, ezt megnyertük!” Egy év múlva aztán jött a Barbican Centre nagyterme, ahol a jegyek elővételben mind elkelték. Ettől a koncerttől számíthatjuk, hogy minőségi változás történt a Muzsikás életében, egy másik szintre kerülünk. Oda, ahová a nagy komolyzenei művészeknek vagy a divatos zenét játszó együtteseknek is csak egy kis része kerül.

Ezután már természetes volt az, hogy a Bartók Albumunk világpremierjét is a Royal Festival Hallban tartottuk 1998-ban. Ez a koncert is olyan hőfokon zajlott, hogy a harmadik ráadásnál aki tehetett, felállt és előre jött a színpadhoz, együtt táncolt és tapsolt mind a választékos öltözetű idősebb angol úr, mind a loboncos hajú fiatal. Olyan volt, mint egy rockkoncert.

A Bartók Albumunknak és ennek a lemezbemutató koncertnek nagy nemzetközi visszhangja lett. Koncertjeinket szerte a világban 2-3 évre előre kötötték le a nagy fesztiválokra, a jelentős koncerttermekbe. A Bartók-lemezünk a megjelenés évében, kategóriájában a szakmai kritikusok a világ 20 legjobb lemeze közé sorolták. A komolyzene oldaláról is magaslató kritikákat kaptunk, a legnagyobb zenei szaklapokban is.

Most már nemcsak a folk, a világzenei körökben, hanem a komolyzenei körökben is számon tartottak minket. Ennek köszönhetően keresett meg minket pl. a Takács-kvartett vagy Ilan Volkov, a BBC Skót Szimfonikusok karmestere is. Meghívások sorát kaptuk pl. Aspenbe a komolyzenei fesztiválra, az Aix-en-Provence-i Operafesztiválra, velünk, illetve a Bartók-műsorunkkal nyitotta meg kapuit Japánban, Tokióban a Live House Theater. Koncertet és mesterkurzust tarthattunk a Yale Egyetemen. Így kaptunk meghívást a New York-i Carnegie Hallba is, ahol zongoristaként Bartók is adott koncertet, és most a Muzsikás együttes tolmácsolásában először szólalhatott meg magyar népzene.

Szerencsére ez a folyamat még mindig tart. Egyik sikeres koncert maga után vonja a másikat.

Mostani európai turnétokon szintén neves helyeken koncerteztek, többek között ismét a Queen Elisabeth Hallban. Ezeket a fellépéseket ki szervezi?

Mivel most, 2006 januárjában a Takács-vonósnégyessel lépünk fel mindenütt, ezért a koncerthelyeket az ő menedzserük kötötte le a 2004-es

New York-i koncert sikere után, szinte azonnal. A kapuk könnyen megnyíltak. De természetesen rengeteg részletkérdést kellett tisztázni, mint például, hol tartjuk a próbákat, hol, mikor tartunk sajtótájékoztatót, kapcsolatot tartani a BBC-vel, a WDR-rel, mert felvételeket készítenek a koncertről, stb. Egy ilyen nagy turnén mindent a legapróbb részletekig gondosan meg kell tervezni. A Takács-vonósnyégyes zenészei Amerikában élnek, jelenleg két magyar, egy angol és egy amerikai tagja van. 2003-ban Grammy-díjat nyertek. Ma már a világ három legjobb vonósnyégyese közé sorolják őket. Amerikában már kétszer is volt közös turnénk, Európában ez lesz az első. Kivételes tehetségű zenészek és nagyszerű emberek. Nagyon jó velük együtt muzsikálni.

Két másik vonósnyégyessel is felléptetek korábban.

A Keller-vonósnyégyessel volt egy közös fellépésünk a Zeneakadémián a Tavasz Fesztivál egyik programjaként, azóta Keller András rendszeres látogatója a Magyarpalatkai zenekar táncházainak a Fonóban. A Bartók vonósnyégyessel több közös hangversenyünk is volt, legutóbb a Miskolci Operafesztiválon 2005-ben. Rendkívül megtisztelő számunkra, hogy először ők kerestek meg minket és hívtak meg egyik zeneakadémiai hangversenyükre. Magyarországon ők a „nagy öregek”, több évtizede muzsikálnak a világ nagy színpadain. A közös hangversenyeknek mindig vannak emlékezetes pillanatai, de vannak olyanok, amik ritkán adódnak, és ezeket sose felejtjük el. Ilyen volt a Bartók vonósnyégyessel közös ljubljanoi hangversenyünkön Bartók 4. vonósnyégyesének harmadik és negyedik tétele. A fájdalom és a humor olyan elementárisan hatott, hogy a nézők beletapsoltak a műbe. Nem azért, mert tudatlanok voltak, épp ellenkezőleg; Bartók-rajongó közönség volt, csak egyszerűen nem bírták ki, hogy ne tapsoljanak két tétel között. Engem nem lepett meg, olyan hatású, megrázó volt a játékuk, hogy én is beletapsoltam volna, ha nem épp a színpadon ülök.

Ezek a koncertek elsősorban komolyzene-kedvelő közönségek előtt zajlanak. Velük akarjátok megismertetni Bartók műveinek népzenei gyökereit. De mennyire működik fordítva a folyamat? A népzene kedvelők közül hánynak sikerül megkedvelnie Bartókot? Bevallom, valamikor én is nehezen barátkoz-

tam Bartókkal, aztán pont a népzene segítségével kaptam kedvet ahhoz, hogy nagyobb erőfeszítéseket tegyek a megkedvelésére, nem is sikertelenül.

Bartók zenéje nem könnyű, meg kell dolgozni érte, hogy közel kerüljünk hozzá. A zenészek számára sem egyszerű feladat, technikailag is nehéz, ha valaki Bartókot akar játszani, sokat kell gyakorolnia. Ezalatt megismeri, egyre több értéket, szépséget fedez föl benne, ezért is olyan népszerű Bartók a zenészek között. Idővel a szélesebb közönség számára is klasszikussá válik, biztos vagyok benne, száz év múlva Bachhal, Beethovennel, Mozarttal egy sorban fogják emlegetni. A maga korában persze minden klasszikus újító is volt, s akkor forradalminak tartott megoldásokat alkalmazott. Bartóknak a forradalmi tette olyan nagy, hogy még a mai napig is kevesen értik. Nagyon sűrítetten, tömören fogalmaz. A saját hallgatóságunktól is voltak olyan visszajelzéseink, hogy a Bartók Albumon szereplő néhány perc Bartókot először furcsállták, majd megszokták, végül annyira megszerették, hogy már várják ezeket a perceket lemezhallgatás közben.

A mostani turnén csak Bartóktól lesz komolyzene? Korábbi beszélgetésünkör meséltél Kodály-, Ligeti-, Kurtág-tervekről is.

Most csak Bartók lesz, tekintettel kicsit a Bartók-évfordulóra. Az előző turnénkon Kodály-mű és hozzá kapcsolódó népzene is szerepelt. Érdekes, hogy a zsenik időnként párosával jönnek közénk, közel egy időben és helyen élnek és alkotnak. Érdeemes végiggondolni a világ elmúlt évszázadait, több ilyen példa is akad. Bartók és Kodály mindkettő óriás volt, és külön szerencse, hogy nemcsak kortársak, hanem munkatársak és barátok is voltak. Kodály megírta a cselló szólószonátát, ezt a lenyűgöző szerzeményt, ami sok csellista szerint a legnagyobb mű, ami csellóra valaha is íródott, a legnagyobb kihívás minden csellista számára. Roel Dieltiens, a világhírű flamand csellista, aki velünk is fellépett, azt mondta, hogy ő már annyira beleszeretett, hogy a szíve már magyar. A vele való hangversenyeken ez a mű áll a középpontban.

De említhetném a Pro Musica Leánykar csodálatos Kodály-megszólalásait Szabó Dénes irányításával. Több ilyen kórusmű is szerepel a zeneakadémiai élő koncertlemezünkön.

Az nem merült fel, hogy a Takács- vagy a Bartók vonósnégyessel adott közös koncertek anyagát kiadjátok?

Személyesen én nagyon szeretném, és álmaimban még Jandó Jenővel való közös album is szerepel, majd meglátjuk. Ennek is eljön egyszer az ideje.

Amúgy sem jellemző rátok a túl gyakori lemezkiadás...

Nem, mi nagyon meggondolunk minden albumot. Mi képtelenek vagyunk arra, hogy anélkül adjunk ki valamit, hogy teljesen megérett volna bennünk.

Jön a Bartók-év, születésének 125. évfordulója!

Igen, és ebben van jó is és rossz is. Jó, hogy ilyenkor nagyobb figyelem fordul Bartók felé, biztos lesznek visszaemlékezések, tudományos előadások és sok hangverseny. Aztán féltő, hogy majd sokakban lesz olyan érzés, ezt is letudtuk. Ez már nem jó. Nem kampány kell, hanem, hogy a zene része legyen az életünknek, hiszen gazdagodunk általa. Bartók zenéje, a népzene és minden jó zene minket gazdagít.

Zenekari művek műsorra vételéről gondolkoztatok-e? Szervezésben, anyagilag ez nyilván nagyobb feladat, mint egy szólistával vagy vonósnégyessel való fellépés...

Mint említettem, volt már ilyen koncertünk is, a BBC Skót Szimfonikusokkal, és szó van egy közös amerikai turné lehetőségéről, ennek megvalósítása már nem rajtunk múlik. Nyilván egy 80-100 tagú zenekar mozgatása már egész más nagyságrendű feladat. Mi természetesen szívesen teszünk eleget az ilyen jellegű felkéréseknek is. Az eddigi tapasztalatok szerint nagyon érdekes és jó koncertek születnek a nagy zenekarokkal is. A közönség is nagyon szereti.

Idehaza is volt már ilyen jellegű koncertünk, a Héja Domokos vezette Danubia Szimfonikus Zenekarral léptünk fel először a Hősök terén, majd a Zeneakadémián, legutóbb pedig a Nemzeti Hangversenyteremben.

Mennyire jut még egyáltalán időtök arra, hogy új anyagokat kutassatok fel? Hiszen komoly munkahelyed van neked is, akárcsak Misinek: geofizikával, úrkutatással foglalkozol. Neked is családod van, nem is kicsi, négy fiad van tudtommal. Aztán ott vannak a turnék s egyéb fellépések, azok szervezése. Hogyan jut idő új repertoár felkutatására, annak begyakorlására stb.?

Azért folyamatosan tartjuk a kapcsolatot a technikai eszközökön keresztül a „mesterekkel”, a falusi prímásokkal, a falusi muzsikásokkal. Hallgatjuk őket, lejátsszuk a zenéjüket, visszahallgatjuk a saját játékunkat, összevetjük a mesterek játékával. Nagyon kritikusak vagyunk egymással, néha szinte már az udvariatlanság határáig. Mi egyrészt szeretnénk a lehető legjobban megtanulni, hogyan játszottak ezek a falusi zenészek, másrészt nem csak egyszerűen le akarjuk utánozni őket. A csodálatos játéktechnikájuk, hangulatteremtő képességük, zenéjük közösségmegtartó ereje mind-mind óriási érték, melynek egy rész átmenthető a mi életünkbe is. Mi a saját zenei mondanivalónkat ezekkel az eszközökkel akarjuk kifejezni.

Mostanában sokat szerepeltek Petrás Máriával is, az erdélyi segélykoncert-körúton is együtt voltatok, s karácsony előtt a Zeneakadémián is közösen léptek fel. Aztán Nyugat-Európába megint Sebestyén Mártával mentek. Vele készülök egy hasonló önálló interjúra a Csodaszarvas következő kötetéhez, amiben majd részletesen beszélgetünk életútjáról, művészi pályájáról. De még nem szóltunk a másik prímásról, Porteleki Lászlóról és Éri Péterről ebben a beszélgetésben.

Mária nagyon tiszta lelkű, moldvai származású asszony, aki nemcsak a zenében, hanem az egyéniségével, tárgyalkotó művészetével is olyan érintetlen tisztaságot, természetességet sugároz, ami minket is elvarázsol, s az ilyen asszonyok varázsolták el Bartókékat is. Ő keramikus, iparművész is, rendkívül elfoglalt ember. Mégis mikor kiderült, hogy Sebestyén Márta nem jön velünk az erdélyi hangversenykörútra, és őt hívtuk, azonnal, gondolkodás nélkül igent mondott. Vele most egy meselemez is készítettünk. Több közös műsort, koncertet adtunk már Magyarországon és határainkon kívül is.

Mártával sok szép közös lemez, koncert élménye fűz össze.

Porteleki Laci nagy prímás, mikor olyan zenét muzsikálunk, amikor ő vezet, akkor látszik, hogy igazi vezéregyéniség. Sokat járt Erdélyben, mestereitől, a palatkai zenészektől megtanulta a muzsikálás felelősségét. Raa-

dásul ebben a felelősségben a primás többet kell, hogy vállaljon. Nagyon jó Lacival muzsikálni. Ahogy Éri Péterrel is. Ő is nagy egyéniség. A színpadon rendkívül komoly, nagy súly van a vállain, ő a leguniverzálisabb, sok hangszeren muzsikál. Sipos Misi azt tudja, amit kevesen: a színpadról a hegedűjével szinte beszélget a közönséggel. Jó ideje mi négyen vagyunk a „Muzsikás”, nagyon szeretünk együtt muzsikálni!

Újdonság a tevékenységekben a népzene iskolákban történő népszerűsítése. Ez hogyan zajlik? Osztályokban? Iskolai szinten? Hogyan reagálnak az ajánlatra az iskolák igazgatói?

Mindenütt szívesen fogadják. Mi azt ajánljuk fel az iskoláknak, hogy el-
megyünk és ingyen zenélünk, tőlük viszont azt kérjük, hogy úgy szervezzék meg, hogy az egész iskola legyen a díszteremben, a tornateremben vagy az aulában, s mondják meg, melyik az a tanóra, amikor mindenkinek elmarad az egyéb órája és helyette ének-zene van. Nagyon tudom ajánlani más zenész kollégáknak is, nem csak népzeneszereknek, próbálják ki, milyen az, amikor sok száz gyerek csendben, csillogó szemmel figyel. Pedig nem törekszünk arra, hogy mindig könnyű darabokat adjunk elő, akad közöttük még halottkísérő is. Igyekszünk mindent a korosztálynak megfelelő szinten elmagyarázni. Nagy összpontosítást kíván, én jobban elfáradok egy iskolában, mint egy nagy koncerten. A régi hangszereinkkel nem valami számukra divatos dolgot csinálunk, nem ismernek minket, nem látnak minket a televíziókban. Az ő körükben mi nem vagyunk ismert emberek. Egy számukra idegen műfajt kell megismertetnünk, megkedveltetnünk. Érdekes tapasztalat, hogy a kezdetben unott arckifejezés mint egy álarc eltűnik a kamaszokról, s egyre lelkesebben figyelnek, és egyre jobban a zene hatása alá kerülnek.

Szomorú, hogy Kodály, Bartók hazájában milyen kevés hiteles zene jut el a fiatalokhoz, az iskolákban heti egy énekóra van, vagy egy sem. Azt szeretnénk, ha ez a kincs, a magyar népzene, amit a világon mindenütt nagyra becsülnek, egyre több gyerekhez juthasson el. Ebben próbálunk segíteni ezekkel a rendhagyó, összevont ének-zene órákkal.

Elődeink olyan értéket hoztak létre, olyan népzenei örökséget hagytak ránk, amit kötelességünk tovább adni. Pici gyermek, nagy kamasz, budapesti elit iskola növendéke, vidéki tanoda kisdíákja a közönségünk az iskolákban, és mindig lelkes befogadókra találunk.

Elvetjük a magot, hogy aztán később mi lesz belőle, meglátjuk. De kötelességünk a magot elhinteni.

És a színpadon változott-e a filozófiátok az elmúlt évtizedekben?

A színpadon elsősorban zenei élményt szeretnénk nyújtani. Ehhez segítség az a sok élmény, amit mi ettől a zenétől kaptunk. Kezdetben, a hetvenes években inkább ismeretterjesztés kellett, hiszen alig volt ismert ez a zene. Ma már népzenei albumok százaiból válogathatunk. Az eredeti, hiteles felvételek is hozzáférhetőek. Ezért a népzenei koncertek is másról kell, hogy szóljanak. Nehéz szavakban beszélni a zenéről. Talán azt mondhatom, hogy a bennünk összegyűlt mondanivalót a koncerten zenével mondjuk ki. Ez olyan, mint egy nyelv, amit először meg kell tanulni, a lehető legjobban kell tudni. De ez csak az eszköz. Talán példaként ez olyan, ha franciául akarom elmondani a gondolataimat, akkor ahhoz meg kell tanulnom franciául. De ez önmagában még nem elég. A népzenenél ez ugyanígy van. Először el kell sajátítanunk a zenei nyelvet, s aztán gondolkodhatunk azon, hogy ennek segítségével milyen zenei üzenetet akarunk eljuttatni másokhoz.

(Budapest, 2005. december)

Zenei felvételek

Lemezek és CD-k

Kislemez

Táncház. Muzsikás Együttes. Budapest, 1975. Hungaroton SEP 28023.

Nagylemez/CD

Élő Népzene I. Muzsikás. Budapest, 1978. Hungaroton SLPX 18037 nagylemez, 2001-től HCD 18037 CD.

Élő Népzene I. Táncház I. Budapest, 1978. Hungaroton SLPX 18041 (a Sebő-együttessel közösen), 2001-től HCD 18041 CD.

Élő Népzene I. Táncház II. Budapest, 1978. Hungaroton SLPX 18042 (a Sebő-együttessel közösen), 2001-től HCD 18042 CD.

Muzsikás Kettő. 1979. Munich Records, 1995-től CD.

Nem úgy van most, mint volt régen. Budapest, 1982. Pepita SLPX 17676, 2001-től Hungaroton HCD 17676 CD.

Nem arról hajnallik, amerről hajnallott. Budapest, 1986. Hungaroton SLPX 18121, 2001-től HNCD 18121 CD.

Dúdoltam én: Sebestyén Márta. Budapest, 1987. Hungaroton SLPX 18118 (Sebestyén Márta a Muzsikással), 2001-től HCD 18118 CD.

The Prisoner's Song. 1986. Hannibal Records HNBL 1341 (a *Nem arról hajnallik, amerről hajnallott* lemez külföldi kiadása), 1993-től HNCD 1341 CD.

Márta Sebestyén with Muzsikás. 1987, Hannibal Records, HNBL 1330 (a *Dúdoltam én: Sebestyén Márta* lemez külföldi kiadása) 1993-től HNCD 1330.

Ősz az idő. 1989. Egészségforrás Alapítvány EFK 9891, 2003-tól szerzői kiadás, MU004 CD.

Blues for Transylvania. Hannibal Records HNBL 1350 (az *Ősz az idő* lemez külföldi kiadása).

CD

Szól a kakas már. Budapest, 1993. Hungaroton, 2000-től szerzői kiadás, MU002.

Maramaros, The Lost Jewish Music of Transylvania. 1993. Hannibal Records HNCD 1373 (a *Szól a kakas már* lemez külföldi kiadása).

Hazafelé. Budapest, 1996. Hungaroton HNCD 37874.

Morning Star. 1997. Hannibal Records HNCD 1401.

Bartók Album. 1998. Szerzői kiadás MU001.

The Bartók Album. 1999. Hannibal Records (a *Bartók Album* külföldi kiadása)

Szép, hajnali csillag. 2000. Szerzői kiadás, MU003 (a *Morning Star* CD magyarországi kiadása).

Muzsikás és Sebestyén Márta a Zeneakadémián. 2004. Szerzői kiadás, MU005.

Web-oldalak

www.muзикas.hu

muзикas.lap.hu

Fontosabb Muзikas-fellépések 1995-től 2006. februárig, a vendégekkel

(Hamar Dániel szubjektív válogatása)

1995. IX. 15. Belgium, Flamand Fesztivál, Kende Levente
1995. X. 30. London, Queen Elisabeth Hall
1995. XI. 10. Párizs, Théâtre de la Ville
1996. X. 6. Belgium, Flamand Fesztivál, Jan Micheils
1996. X. 25. Párizs, Maison de la Music
1996. X. 20. Spanyolország, Baszkföld, Donostia, Ikerfolk
1997. II. 10. London, a Barbican Center nagyterme
1997. VII. 3. Norvégia, Forde Fesztivál
1997. VIII. 3. Belgium, Dranauter Fesztivál
1997. IX. 27. Belgium, Flamand Fesztivál, Kende Levente
1997. X. 9. Kanada, Ottawa, Canadian Museum of Civilization
1997. X. 12. USA, Los Angeles, House of Blues
1997. X. 19. USA, New York, Town Hall
1997. X. 25. USA, St Paul, műsor a Home Praire Companion rádióban
1998. I. 31. Köln, WDR, rádiós koncert
1998. V. 30. Szingapúr, WOMAD Fesztivál
1998. VII. 7. Ulm, Donaufestival
1998. VII. 30. Kanada, Montreal, Jazz Fesztivál
1998. VIII. 24. Japán, Tokió
1998. X. 4. Belgium, Flamand Fesztivál, Roel Dieltiens
1998. X. 29. Köln, WDR, Bartók-koncert
1998. XI. 13. Kanári-szigetek, Las Palmas, WOMAD Fesztivál
1998. XI. 15. London, Royal Festival Hall, Bartók-koncert, Balanescu
1998. XI. 16. Cambridge, Bartók-koncert, Balanescu
1999. II. 20. Ausztrália, Adelaide, WOMAD Fesztivál
1999. II. 27. Új Zéland, Oackland, WOMAD Fesztivál
1999. III. 22. Budapest, Zeneakadémia, először a Tavaszi Fesztiválon, Balanescu
1999. IV. 11. Párizs, Théâtre de la Ville, Bartók-koncert, Balanescu
1999. V. 29. Glasgow, BBC élő rádiós koncert
1999. VI. 1. Bukarest, Nemzeti Színház, Bartók-koncert, Balanescu
1999. VII. 16. Svédország, Falun Folk Fesztivál
1999. VII. 19. Tunézia, Hammamet Fesztivál, Balanescu
1999. VIII. 28. Dánia, Aarhus Folk Festival
1999. IX. 12. Belgium, 5. Flamand Fesztivál, Kende Levente
1999. X. 15. Frankfurt, Könyvvásár, a Goethe Universitát díszterme
1999. XI. 12. Brüsszel, Conservatoire Royal, Europalia, Roel Dieltiens
1999. XI. 26. Spanyolország, Salamanca
1999. XII. 3. London, Blackheath

2000. III. 19. Budapest, Zeneakadémia, Tavaszi Fesztivál, Roel Dieltiens
2000. III. 23. Belgium, Antwerpen, Ziuderperhuis, Roel Dieltiens
2000. IV. 29. USA, San Francisco, Great American Music Hall
2000. IV. 30. USA, Los Angeles, Schoenberg Hall
2000. V. 5. USA, New York, Symphony Space, Balanescu
2000. V. 17. Varsó, Lengyel Rádió
2000. VI. 28. Franciaország, Aix-en-Provence, Operafesztivál
2000. VII. 1. Ravenna, Music Festival, Balanescu
2000. VII. 13. Ulm, Donaufestival, Balanescu
2000. VIII. 22. Hannover, Világkiállítás, Balanescu
2000. VIII. 23. Köln, WDR, Televíziós Fesztivál
2000. IX. 16. Tokió, Live House Theater
2000. X. 28. Svédország, Gevle, Magyar Fesztivál
2000. X. 31. Stockholm, Zeneakadémia, Balanescu
2001. I. 30. Berlin, Kammermusiksaal, Berlini Kamarazenekar
2001. II. 26. Szlovénia, Ljubljana, Balanescu Quartet
2001. II. 28. Budapest, Zeneakadémia, Tavaszi Fesztivál, Jandó Jenő
2001. III. 30. Finnország, Tampere, Konserztitalo, Tamperei Szimfonikusok
2001. VI. 20. USA, New York, Zsidó Múzeum
2001. VI. 30. USA, Aspen Music Festival, Takács Quartet
2001. X. 9. München, Muffathalle
2001. XII. 21. Budapest, Millenáris Teátrum, Balanescu Quartet
2001. XII. 1. Párizs, Théâtre de la Ville
2001. XII. 2. Párizs, Zsidó Múzeum
2002. III. 25. Budapest, Zeneakadémia, Tavaszi Fesztivál, Keller Quartet
2002. V. 18. Svájc, Ittingen, Zenei Fesztivál, Várjon Dénes, Takács Nagy Gábor
2002. VI. 20. Milánó, San Lorenzo Fesztivál
2002. VII. 28. Amsterdam, a Concertgebouw nagyterme
2002. VIII. 3. Ausztria, Krems, Fesztivál, Balanescu
2002. IX. 17. Róma, Villa Medici, Romeurope Fesztivál
2002. X.13. Debrecen, Konzervatórium, közös koncert a helyi zenészekkel
2002. XI. 24. Olaszország, Trieszt, Balanescu
2002. XII. 22. Budapest, Zeneakadémia
2003. I. 24. Róma, a Santa Cecilia Akadémia nagyterme, Balanescu
2003. I. 27. Hongkong, City Concert Hall, Music Festival
2003. III. 14. Spanyolország, Zaragoza, Sala Mozart
2003. III. 26. USA, Pittsburgh, Carnegie Music Hall, Takács Quartet
2003. III. 31. New York, Metropolitan Museum
2003. IV. 5. Budapest, Zeneakadémia, Pro Musica Leánykar, Szabó Dénes
2003. IV. 10. USA, Los Angeles, Royce Hall, Takács Quartet
2003. VI. 29. Budapest, Hősök tere, Budapesti Búcsú, Danubia Szimfonikus Zenekar, Héja Domonkos
2003. VII.10. Spanyolország, Valladolid, Prado Festival, Balanescu
2003. VII.11. Spanyolország, Galicia Zenei Fesztivál
2004. II. 2. Budapest, Zeneakadémia, Bartók vonósnégyes
2004. II. 11. USA, Yale University, Takács Quartet
2004. II. 13. New York, Carnegie Hall, Takács Quartet
2004. III. 7. Glasgow, Tramway Theatre, BBC Skót Szimfonikusok, Ilan Volkov

2004. III. 18. Libanon, Bejrút, Al Bustan Festival
2004. III. 22. Budapest, Zeneakadémia, Tavasz Fesztivál, Tomkins Énekegyüttes
2004. IV. 1. Portugália, Porto, Kelta Zenei Fesztivál
2004. V. 23. Párizs, Cité de la Music, Eötvös Péter, Francia Rádiózenekar
2004. VI. 9. Ulm, Münster, Donaufestival, Tomkins Énekegyüttes
2004. VII. 2. Krakkó, Jewish Festival
2004. IX. 2. Japán, Nara, Otobutai Zenei Fesztivál
2004. X. 11. Budapest, Zeneakadémia, Danubia Szimfonikus Zenekar, Héja Domonkos
2004. XI. 20. London, Royal Festival Hall, London Jazz
2005. III. 21. Budapest, Nemzeti Hangversenyterem, Danubia Zenekar, Héja Domonkos, Jandó Jenő
2005. V. 19. Algéria, Algír, Európai Kulturális Fesztivál
2005. VII. 16. Miskolci Operafesztivál, Bartók vonósnégyes
2005. VIII. 28. Pannonhalmi Főapátság, Boldogasszony-templom
2005. IX. 24. Kolozsvár, Magyar Operaház
2005. IX. 25. Marosvásárhely, Nemzeti Színház
2005. XII. 23. Budapest, Zeneakadémia
2006. I. 14. London, Queen Elisabeth Hall, Takács Quartet
2006. I. 18. Portugália, Lisszabon, Gulbekian Foundation nagyterme, Takács Quartet
2006. I. 21. Párizs, Théâtre de la Ville, Takács Quartet
2006. I. 12. Köln, Filharmonie, Takács Quartet